Anthropological Studies of Cultural Heritage
ISSN: 1709-2538
Specialized Quarterly Journal of the
Anthropological Research Center
Research Center of Cultural Heritage and Tourism
Winter 2025 | Volume 2 | Issue 1

Analysis of the Symbols of the Two Great Zoroastrian Festivals (Mehregān and Nowruz) and their Reincarnation in the Stories of Noah the Prophet (AS)

Azadeh Pashootanizadeh [1]✉

1 Assistant Professor, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism, Tehran, Iran. Corresponding author: pashootanizadeh gmail.com

Abstract: Joy and celebration constituted the foundation for the emergence of Iran's national festivals, which have long been intertwined with the country's mythology and cultural symbols. Two of the most important Iranian festivals, celebrated from ancient times to the present in honor of the beneficent and constructive attributes of Ahura Mazda in Iran, are Nowruz and Mehregan. Nowruz is celebrated on the first day of Farvardin, coinciding with the vernal equinox, whereas Mehregan is observed on the tenth day of the month of Mehr, coinciding with the autumnal equinox. In a sense, these two festivals may be interpreted as the festivals of "sowing" and "harvesting" within the context of Iran's agricultural traditions. The continued survival of these two festivals to the present day can be attributed, to a considerable extent, to the correspondence between their symbols and motifs and those found in narratives contained in sacred scriptures. The story of the Flood of Noah appears in the Abrahamic religions, including Islam, Christianity, and Judaism; however, the ancient Iranians and adherents of the Mazdayasnian faith were not familiar with this narrative. Through the combination of symbols and the identification of points of convergence with the myths and legendary kings of Iran, Zoroastrians succeeded in endowing the two principal festivals of Mehregan and Nowruz with both national and religious dimensions, thereby safeguarding them against the risk of oblivion and discontinuation. The research method employed in this study is descriptive–analytical. Ultimately, through comparative analysis, the study seeks to identify the points of convergence between the relevant narratives, symbols, and traditions. The principal research question concerns the reasons underlying the continued survival of these festivals to the present day.

History
Received: May 14.2020
Accepted: July. 31.2020
Assigned Issue Date: Winter 2025
Online and Print Publication Date: Autumn **2026**

Keywords
Mehregan Festival
Nowruz Fest
Jamshid
Fereydun
Gods
Goddesses

Citation: Pashoutanizadeh, A. (2025). An Analysis of the Symbols of the Two Major Zoroastrian Festivals, Mehrgan and Nowruz, and Their Emergence in Noah's Stories. *Anthropology Studies Cultural Heritage*, 2(1), 159–174.

https://doi.org/

© 2025 (1403). The authors. Anthropological Studies of Cultural Heritage, a scholarly and specialized journal of the Research Institute of Cultural Heritage and Tourism.

1. Introduction

Iran has consistently preserved joy and vitality within its cultural identity. Iranian festivals and rituals represent one of the most significant manifestations of Iran's historical culture and identity, and their study can reveal various dimensions of Iranians' belief systems, symbolic frameworks, and social structures. Among these rituals, Nowruz and Mehregan hold a privileged position, not only because of their ancient heritage but also because they have demonstrated remarkable continuity throughout Iran's history, adapting to new cultural conditions across different historical periods despite political, social, and religious transformations. This historical continuity indicates that these two festivals were not merely calendrical observances but were grounded in a

collection of symbols, beliefs, and cultural concepts that enabled reinterpretation and adaptation within different religious contexts.

Following the spread of Islam in Iran, certain symbolic and conceptual elements of Iranian festivals found resonance with narratives and themes present in Islamic sacred texts and other Abrahamic religions, sometimes becoming intertwined with them. This cultural juxtaposition allowed some components of these festivals to acquire meaning within new religious interpretations, facilitating their continuation in Iran's Islamic society. From this perspective, comparative study between Iranian rituals and religious narratives can play a significant role in understanding cultural interaction processes, reinterpretation of symbols, and the persistence of ancient traditions.

The narrative of Noah's Flood possesses considerable potential for comparative examination with Iranian festivals. This narrative, beyond its prominent position in Abrahamic religions, encompasses a collection of symbols related to water, the resurrection of nature, salvation, the rebirth of life, and the renewal of cosmic order; concepts that are also noticeably present in the symbolic structure of Nowruz and Mehregan. Furthermore, in ancient Iranian religious tradition, deities such as Mehr (Mithra), as a symbol of the sun, and Nahid (Anahita), as a symbol of water and fertility, held a fundamental position in the belief system associated with agriculture, animal husbandry, and natural cycles. Consequently, examining these symbolic elements provides a more precise understanding of the conceptual connections between Iranian traditions and religious narratives.

While numerous studies have been conducted on ancient Iranian festivals, particularly Nowruz and Mehregan, and their historical, mythological, religious, and anthropological dimensions have been examined, the comparative analysis of shared symbols and archetypes between the Noah narrative and these two major Iranian festivals, especially with a focus on cultural convergence and symbol reinterpretation, has received less attention. The present research seeks to address this gap through a comparative and symbolological approach.

2. Research Methodology

This study employs a descriptive-analytical research method, relying on library-based data collection from primary and secondary sources. The primary sources include Avestan texts, particularly the Yashts (including Mehr Yasht, Bahram Yasht, and Aban Yasht), Pahlavi texts such as Bundahishn, and historical and literary works including the Shahnameh, Tarikh-e Bal'ami, and the works of Biruni. The research also draws upon Islamic sources, including the Quran and exegetical traditions, as well as biblical texts.

The analytical framework is grounded in comparative religious studies and mythology, with particular attention to the analysis of symbols and shared archetypes. Through systematic comparison, the study identifies points of convergence and difference between the symbolic elements present in Nowruz and Mehregan festivals and those found in the Noah narrative. The research also examines the processes of cultural transmission and reinterpretation that enabled these festivals to maintain their relevance across religious transitions. The principal research question concerns the reasons underlying the continued survival of these festivals to the present day. The study ultimately seeks to explain how Zoroastrians, through combining symbols and identifying commonalities with Iranian myths and legendary kings, endowed Mehregan and Nowruz with both national and religious dimensions, thereby protecting them from the risk of oblivion.

3. Discussion

3.1. The Position of the Sun and Water in Iranian Cosmology

In Sasanian cosmology, the seven-layered structure of heaven emerged, with each layer belonging to one of the seven planets: the Moon, Mercury, Venus, the Sun, Mars (Bahram), Jupiter, and Saturn. Water was also influenced by these "seven celestial

bodies" (Aba'eh Sab'eh). Additionally, the sun's rays were composed of seven rays, corresponding to the six spatial dimensions and the supracosmic dimension. According to Pahlavi texts, Iranians recognized four heavens: the sphere of stars, the lunar sphere, the solar sphere, and paradise. From the stellar sphere to the solar sphere represented the stages of life, with the highest life belonging to the solar sphere, followed by the afterlife and paradise.

Among Iranian kings, Jamshid bore the title "Sun," indicating his placement at the highest stage of life. Jamshid, or Jam, was Iran's first mythological king. In Sanskrit, he is called "Yama," and in the Gathas, "Yima," while "Shid" means "radiant," "possessor of good flocks," and "beautiful." "Shid" is an attribute of "Khwar" (the sun), which is why Jamshid is considered the deity of sunlight or the sun. Jamshid offered the Haoma plant to Ahura Mazda, and in the Avesta, two similar pairs named "Mashi" and "Mashiane" are mentioned alongside "Yam" and "Yimak." The attribute "possessor of good flocks" for Jamshid refers to cattle, and since Mehregan was also established by Fereydun, this again refers to cattle. Thus, the cow serves as a common symbol between Jamshid (the creator of Nowruz) and Fereydun (the creator of Mehregan).

3.2. The Cow as a Shared Symbol of Fereydun and Jamshid in Mehregan and Nowruz

In the Avesta, "cow" (gav) refers to beneficial livestock in general. The sheep, which today denotes the species of ewe (both male and female), was originally "Geushpant" or "sacred cow." One of Iran's seven famous fire temples during the Sasanian period was the Bahram Fire Temple, which in Persian dictionaries was considered a metaphor for the zodiac sign Aries (the ram). To empower the fire, suet and sheep's tail fat (zohr) were offered to the Bahram Fire during special occasions, including the establishment of the fire, seasonal festivals (Gahanbars), and the fourth morning after death when, according to Zoroastrian belief, the soul resides in the house of Shah Bahram. This indicates the similarity between the symbol of Izad Bahram and the symbol of the cow. Furthermore, in the Bahram Yasht, it is stated that the angel Bahram appeared to Zoroaster in ten forms: a strong wind, a bull, a white horse, a drunken camel, a male boar, a fifteen-year-old youth, a radiant being, a soaring falcon, a ram, a horned goat or deer, a beautiful goat, and a courageous warrior.

The significance of the cow in narratives related to Nowruz is also evident. Gardizi, in his description of Nowruz, mentions that "the shadows pass from the walls and the sun falls through the openings, and the non-Arabs say that on this day Jamshid rode upon a calf and went toward the south, subduing the demons and the black ones." This narrative, which refers to both Mehregan and Nowruz, also alludes to Mehr (the sun), which is the common element between the two festivals. In another account concerning the origin of Nowruz, the demons built a throne at Jamshid's command, carried it on their shoulders, and passed from Damavand and Babylon. The people, seeing Jamshid shining like the sun, were amazed and thought there were two suns in the sky.

In ancient Iranian belief, the movement of the cow causes the new year to begin, which is the start of Nowruz. Additionally, placing an egg on a mirror during Nowruz and believing it rotates at the moment of the new year is based on the notion that the celestial cow casts the globe of the earth from one horn to another, thereby bringing about the new year.

Fereydun, after Jamshid, is the greatest mythological king. He, who is of Jamshid's lineage, rebels against the tyranny of Zahhak with the help of Kaveh the Blacksmith and then assumes the throne. When Fereydun was born, the "Farr-e Kiyani" that had departed from Jamshid joined him. When Zahhak learned of Fereydun's birth, Franak (Fereydun's mother) entrusted the child to the guardian of the cow "Barmayun" or "Parmayeh." After Kaveh's uprising, Fereydun freed Jamshid's two sisters, Shahrnaz and

Arnavaz, from Zahhak's bondage and took them as his wives.

Biruni, in his work *Athar al-Baqiyah*, notes that all of Fereydun's ancestors bore names in which the compound "cow" is evident. The *Bundahishn* interprets Fereydun's father as "Abtin," meaning "possessor of many cows." His entrustment to the cow's guardian further strengthens this connection, and after his victory over Zahhak, the liberation of the "Athfian" cows that were imprisoned by Zahhak represents another link between Fereydun and the cow. Indeed, the name "Kaveh," who through his leather apron (cow leather) was instrumental in Fereydun's kingship, is derived from the English word "cow." Bal'ami also notes that Fereydun sacrificed herds of cattle to the goddess Nahid.

Regarding the etymology of the Mehregan festival, it is mentioned that it coincides with the emergence of Mehr (the sun), and also that on this day Fereydun was weaned and rode upon a cow, and in the sky, a cow of light appeared with golden horns and silver legs, drawing the lunar sphere. This cow appears for an hour and then disappears, and whoever succeeds in seeing it will have their wishes fulfilled.

The similarity between Nowruz and Mehregan is not limited to the element of the cow; in both festivals, people wear new clothes, and at dawn on Nowruz, they bathe in qanat water to purify themselves from sin, as this day belongs to the angel of water. During Mehregan, Zoroastrians also wore new clothes and spread a tablecloth that included pomegranates, and the sultan would place a golden crown with the image of the sun upon his head, granting public audience on both Nowruz and Mehregan. The pomegranate, a symbol of fertility and abundance, belongs to the goddess Nahid. Thus, in Nowruz and Mehregan, the elements of water (goddess Nahid), the sun (Izad Mehr), and the cow (Izad Bahram) are shared.

3.3. The Lion as a Shared Symbol of Mehr and Nahid

Will Durant, writing about the greatest gods in pre-Zoroastrian religions, states: "Mithra is the god of the sun and Anahita is the goddess of the earth and fertility." Anahita is the eye of Mehr, and in the Avesta, Mehr is mentioned as the eye of Ahura Mazda. Therefore, the planet Venus is the eye of the sun, and the sun is the eye of God; hence, Venus is in the third heaven (in terms of distance from the sun), and the sun occupies the third position, close to the heavenly paradise and divine light. When Zoroaster asked Ardvisur Anahita, "With which sacrifice should I praise you, with which sacrifice should I approach you, so that Ahura Mazda may prepare a path for you from beyond the sphere of the sun?" (Aban Yasht, verse 90), we understand that water and light share a common source. Ahura Mazda established Nahid's station in the solar sphere, from which Ardvisur Anahita descends from the starry firmament in response to the supplications of the pious.

Statuettes of Nahid exist in which she holds her son Mehr on her knee and is nursing him. Accordingly, Mehr is one of the Sushyants of the Zoroastrian faith, and his birth is described as follows: "Mehr Sushyant was born from his mother Nahid among a Scythian-Iranian tribe in eastern Iran." On coins discovered from the Kushan period, Nahid's image is depicted riding a lion. In Assyrian seals and in the paintings of the palace of Mari (dating to the second millennium), the lion is depicted as one of the attributes of Venus. In religious literature, Venus is called the "fierce lion" or the "lioness of the gods of heaven." On the other hand, the lion is one of the important animal manifestations of Mehr; Mehr appears in the form of a lion, representing his earthly manifestation among predators. In some Mithraic temples, there are images of Mehr with a lion's head. Lions were raised in Mithraic and Nahid temples; for instance, in Elam, a temple was built for Anahita in which domesticated lions were kept. These tamed lions would welcome those entering the temple.

3.4. Weapons and Warfare as Shared Symbols of Bahram with Mehr and Nahid

Izad Bahram, whose Avestan form is "Verethragna" and Pahlavi form is "Vahram," is called Bahram in Mazdayasnian literature and the *Bundahishn*, meaning "victory." This word is a transformed form of "Vritrahan," meaning "slayer of Vritra" (the demon of drought or barren cloud). Bahram's connection with the goddess Nahid is evident from this attribute. In the Bahram Yasht, among the heavenly deities, the best weapon belongs to this deity, and for this reason, warriors would appeal to him during battle and seek his aid. In Babylonian myths, "Mehr" corresponds to "Tammuz," and "Ishtar" corresponds to "Nahid"; sometimes Mehr is depicted riding a lion with a dagger, and sometimes Nahid is depicted holding a weapon and riding a lion. Possessing a weapon in the hands of Mehr and Nahid makes them similar to Izad Bahram. In the Babylonian legend, Ishtar (the Iranian Nahid), in search of her slain beloved Dumuzi or Tammuz (the Iranian Mehr), went to the underworld and then returned victoriously with him to earth. In most sculptures discovered from Mithraic temples, Mehr is seen with a blazing torch and a dagger in his hand; the dagger signifies his struggle against demonic forces, and the torch symbolizes the brightness and light of the sun. In ancient Iran, another solar deity exists, namely Verethragna (Bahram), who manifests in several forms. The most important manifestation of Bahram is the human figure with a sword of golden blade and rich ornamentation, similar to Mehr's dagger and with the same symbolic meaning. Bahram, throughout the spread of Mithraism, was always the companion of Izad Mehr. The description of Mehr's martial aspect in the Mehr Yasht is formidable; he instills terror in enemies and gives warriors a fighting spirit, with Bahram the Ahura-created moving ahead of him. The sun is the timekeeper of this battle. In the Avesta, the martial function belongs to Mehr and Bahram. In Bal'ami's narrative, Jamshid was the first to use weapons and swords, thus resembling Izad Bahram.

Plutarch shows that Achaemenid kings had close ties with Anahita, especially in her role as the goddess of war, and Herodotus writes that they sought Nahid's aid in warfare. In the reign of Artaxerxes II (405 BC), a temple dedicated to the goddess of war was established at Pasargadae, which Plutarch identifies as a temple of Anahita.

3.5. Noah and His Connection with Nahid and Mehr

According to some Islamic traditions, the story of Zahhak and his hanging took place during the time of Noah. In the Noah narrative, the dove plays a significant role. The story of Noah, which begins with a flood in the sky and water gushing from an old woman's oven and ends with the abatement of the waters, is connected with water symbols. After the waters subsided, Noah's ark landed on Mount Ararat. Noah first sent the raven and then the dove to investigate, and the dove returned with an olive branch, making it known as "Noah's messenger." Ancient Iranians were unfamiliar with the Noah narrative; however, in ancient traditions, they drew parallels between Noah and Fereydun, and Noah's ark was likened to Jamshid's "Var-e Jamkard." Thus, the Noah narrative aligned with the myths of Jamshid and Fereydun (the kings of Nowruz and Mehregan). The start of Noah's flood is with water (both from the earth and from the sky). As previously noted, according to *Al-Mahasin wa al-Addad*, the olive branch and pomegranate were symbolically placed on the Nowruz Haft-Seen table and the Mehregan tablecloth. Apart from the olive, another point of connection between the Noah narrative and Venus (Nahid) is the pomegranate, which symbolizes Venus and finds physical manifestation in this narrative.

Venus, who is among the descendants of Noah, became intertwined with the Islamic story of Harut and Marut (or the Zoroastrian Haurvatat and Ameretat), as

described in Surah Al-Baqarah, verse 102. In this narrative, Venus, a woman from Noah's descendants, approaches Harut and Marut, who come to earth to judge. They are tempted by her and drink wine, and in the end, Venus learns the Greatest Name of God from them and is transformed into the planet Venus in the sky. The words "Haurvatat" and "Ameretat," which are the names of Khordad and Amordad (Zoroastrian Amesha Spentas), are, according to Dumézil, the original names of Harut and Marut. This connection appears valid when considering the lily symbol shared by Nahid and Khordad (the Amesha Spenta responsible for water). Moreover, Amordad is the guardian of plants. Regarding the lily, one of the famous temples of Nahid founded in ancient Iran was in the ancient city of Susa. The lily flower, one of Nahid's specific symbols, shares the same name and meaning as "Shush" (the ancient city of Khuzestan). In the Psalms of David, the lily is mentioned as a musical instrument or melody, further strengthening its connection with Nahid.

Venus (Nahid) has a blood connection with Noah in the Harut and Marut narrative. On the other hand, "Hart" and "Mart" (the assistants of the god of vineyards who compel the winds to bring rain and make it fall upon Mount Ararat) recall the functions of Khordad and Amordad. This mountain is precisely the location where, according to the Book of Genesis (Torah, Chapter 8), Noah's ark came to rest after the waters subsided. The dove, which serves as Noah's messenger in the flood narrative, is called the "earth-messenger" of the goddess Nahid in Iranian mythology. The connection between Venus and Noah implies the acceptance of shared symbols in ancient Iran and thereafter. This combination and acceptance of symbols resulted from Iranians' efforts to gain acceptance for Nowruz and Mehregan from non-Zoroastrians, thereby ensuring the continuation of joy and the observance of these two national festivals.

4. Conclusion

Iranians have consistently endeavored to maintain friendly relations with other religions and peoples through various means. This proximity could only be achieved by creating similarities with the foundational beliefs and infrastructures of new states and dynasties that brought with them different official religions, thereby facilitating mutual acceptance. The key to the preservation of Nowruz and Mehregan festivals lies in their symbolic commonalities and their acceptability among diverse religions and schools of thought.

These two festivals, with Mehregan heralding the onset of the cold seasons and rainfall, and Nowruz heralding the warm seasons and the radiant sunshine, represent in the agricultural and pastoral life of the Iranian people the two main elements of nature: water and the sun; the two elements upon which Iranian existence depended. Iran, which has always been subjected to invasions by various peoples and nations, was protected in the beliefs of Iranians through Izad Bahram. Consequently, with the assurance of peace and tranquility in Iran, joy and vitality flourished, sustained through the celebration of various festivals. The two festivals of Nowruz and Mehregan, spaced approximately six months apart, divided the year into two halves, providing a rhythmic structure to the agricultural calendar and reaffirming the cyclical renewal of life.

The enduring legacy of these festivals demonstrates the remarkable capacity of cultural symbols to adapt, transform, and find new meaning within changing religious and social contexts. By identifying shared symbols and archetypes between their ancient traditions and the narratives of Abrahamic religions, Zoroastrians successfully ensured the continuity of their most cherished celebrations. The convergence of water and sun symbolism, the cow as a sacred animal, the martial associations with protection and victory, and the incorporation of elements such as the pomegranate, olive, dove, and the Noah narrative into the symbolic framework of these festivals all contributed to their

survival. This process of cultural synthesis not only preserved Iranian identity but also created bridges of understanding between different religious communities. The research thus concludes that the continued vitality of Nowruz and Mehregan into the modern era is a testament to the successful integration of national and religious dimensions, ensuring their transmission across generations and their enduring significance in Iranian cultural life.

References

Abu'l-Faraj Muhammad ibn Ishaq al-Nadim. (1967). *Al-Fihrist* [The Catalogue] (Translated by Mohammad Reza Tajaddod). Tehran: [s.n.]. (in Persian)

Esma'ilpour, Abolghasem. (1998). *Ostureh: Bayan-e Namadin* [Myth: Symbolic Expression]. Tehran: Soroush, Publications of the Islamic Republic of Iran Broadcasting. (in Persian)

Akbari, Timur, & Alikay-e Dehnu, Soraya. (2005). *Chalipa-ye Shekasteh: Namad-e Razamiz* [The Broken Cross: A Mysterious Symbol]. Tehran: Samira. (in Persian)

Avesta: Yasht-ha [Avesta: The Yashts]. (1968). (Reported by Ebrahim Pourdavoud). Tehran: Tahuri. (in Persian)

Bal'ami, Abu Ali. (2001). *Tarikh-e Bal'ami* [The History of Bal'ami] (Edited by Mohammad Taqi Bahar, with the assistance of Mohammad Parvin Gonabadi). Tehran: Zavvar. (in Persian)

Boyce, Mary. (2002). *Pir-e Moghan dar Majmu'eh-ye Maqalat-e Yadnameh-ye Jamshid Soroushyan* [The Wise Magian in the Collection of Articles of the Jamshid Soroushyan Memorial Volume] (Translated by Zahra Basti, edited by Katayun Mazdapur). Tehran: Soraya. (in Persian)

Biruni, Abu Rayhan. (1937-1939). *Al-Tafhim li-Awa'il Sana'at al-Tanjim* [The Elements of Astrology] (Edited by Jalal Homai). Tehran: Majlis Printing House. (in Persian)

Biruni, Abu Rayhan. (1998). *Athar al-Baqiyah* [The Remaining Signs of Past Centuries] (Translated by Akbar Danaseresht). Tehran: Amir Kabir. (in Persian)

Bayhaqi, Abul-Fazl Mohammad ibn Hossein. (1977). *Tarikh-e Bayhaqi* [The History of Bayhaqi]. Mashhad: Ferdowsi University of Mashhad. (in Persian)

Papoli Yazdi, Mohammad Hossein, & Jahanbani, Ruhangiz. (2001-2002). Haft Eghlim [Seven Climates]. *Tahqiqat-e Joghrafiyai* [Geographical Researches], (63 & 64), 12-61. (in Persian)

Pakbaz, Ruyin. (2002). *Dayereh al-Ma'arif-e Honar* [Encyclopedia of Art] (3rd ed.). Tehran: Farhang-e Mo'aser. (in Persian)

Samudi, Farah. (2008). *Izadbanuvan dar Iran-e Bastan va Hend* [Goddesses in Ancient Iran and India]. Tehran: Avarn. (in Persian)

Jahiz, Amr ibn Bahr. (2002). *Al-Mahasin wa al-Addad* [The Virtues and the Contraries]. Qom: Sharif Razi. (in Persian)

Khod-e Avesta [Little Avesta]. (1931). (Authored by the late Professor Ebrahim Pourdavoud). Bombay: Bombay Press. (in Persian)

Duchesne-Guillemin, Jacques. (1996). *Din-e Iran-e Bastan* [The Religion of Ancient Iran] (Translated by Roya Monajjem; 1st ed.). Tehran: Fekr-e Rooz. (in Persian)

Shayegan, Dariush. (1977). *Adyan va Maktab-ha-ye Hend* [Religions and Schools of India]. Tehran: Amir Kabir. (in Persian)

Chevalier, Jean, & Gheerbrant, Alain. (2008). *Farhang-e Namad-ha: Asatir, Ruya-ha, Rusum va ...* [Dictionary of Symbols: Myths, Dreams, Customs, etc.] (Translated and researched by Sudabeh Fazaeli). Tehran: Jeyhun. (in Persian)

Ahd-e Atiq bar Asas-e Ketab-e Moqaddas-e Orshalim [The Old Testament Based on the Jerusalem Bible]. (n.d.). (Translated by Piruz Sayyar). Tehran: Nashr-e Ney. (in Persian)

Ahd-e Jadid bar Asas-e Ketab-e Moqaddas-e Orshalim [The New Testament Based on the Jerusalem Bible]. (n.d.). (Translated by Piruz Sayyar). Tehran: Nashr-e Ney. (in Persian)

Ferdowsi, Abolghasem. (1936). *Shahnameh-ye Ferdowsi* [The Shahnameh of Ferdowsi] (Edited by Abbas Eqbal Ashtiani). Tehran: Borukhim. (in Persian)

Farahvashi, Bahram. (1976). *Jahan-e Foruri* [The World of Foruri]. Tehran: University of Tehran. (in Persian)

مطالعات مردم‌شناختی میراث فرهنگی
شاپا چاپی: ۱۷۰۹-۲۵۳۸
فصلنامه تخصصی پژوهشکده مردم‌شناسی | پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری
زمستان ۱۴۰۳ | دوره دوم | شماره ۱

واکاوی نمادهای دو جشن بزرگ زرتشتیان مهرگان و (نوروز) حلول آن در داستان‌های نوح ع

آزاده پشوتنی‌زاده[۱] ✉

۱. استادیار پژوهشی پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران. نویسندهٔ مسئول:
pashootanizadeh gmail.com

اطلاعات مقاله

تاریخ‌ها
دریافت: ۱۳۹۹/۰۲/۲۵
پذیرش: ۱۳۹۹/۰۵/۱۰
تاریخ دوره‌ای و تخصیص یافته انتشار: زمستان ۱۴۰۳
تاریخ انتشار برخط و چاپی: پاییز ۱۴۰۵

واژگان کلیدی
جشن مهرگان
جشن نوروز
جمشید
فریدون
ایزدان
ایزدبانوان

چکیده

شادی و سرور، زمینه‌ساز پدیدآمدن جشن‌های ملی ایرانیان بوده است؛ جشن‌هایی که با اساطیر و نمادهای فرهنگی عجین و پیوسته‌اند. دو جشن بزرگ ایرانیان که از گذشته‌های دور تا کنون، به منظور پاسداشت فروزه‌های نیک و سودمند اهورایی در ایران برگزار می‌شوند، نوروز و مهرگان نام دارند. نوروز در نخستین روز فروردین، همگام با اعتدال بهاری، و مهرگان در دهمین روز از ماه مهر، هم‌زمان با اعتدال پاییزی برگزار می‌شود. شاید بتوان این دو را به نوعی جشن «کاشتن» و «برداشتن» در روزگار کشاورزی ایران دانست. ماندگاری این دو جشن تا امروز، تا حد زیادی به همسانی نمادها و نشانه‌های آن‌ها با داستان‌های کتب مقدس بازمی‌گردد. داستان طوفان نوح (ع) در ادیان سامی چون اسلام، مسیحیت و یهودیت آمده است، اما ایرانیان و مزدیسناکیشان با این داستان آشنایی نداشتند. زرتشتیان با ترکیب نمادها و یافتن نقاط اشتراک با اسطوره‌ها و پادشاهان اساطیری ایران، توانستند به دو جشن اصلی مهرگان و نوروز، وجهی ملی و دینی ببخشند و آن‌ها را از خطر فراموشی و نسخ شدن مصون دارند. روش تحقیق در این نوشتار، توصیفی تحلیلی بوده و در نهایت با قیاس تطبیقی، سعی در یافتن وجوه اشتراک شده است. چرایی ماندگاری این جشن‌ها تا به امروز، از پرسش‌های اصلی این تحقیق است.

استناد: پشوتنی‌زاده، آزاده (۱۴۰۳). واکاوی نمادهای دو جشن بزرگ زرتشتیان مهرگان و (نوروز) حلول آن در داستان‌های نوحع. *مطالعات مردم‌شناختی میراث فرهنگی*، ۳ (۱)، ۱۷٤-۱۵۹.

https://doi.org/

© ۱٤۰۳ (۲۰۲۵) نویسندگان مقاله، فصلنامهٔ مطالعات مردم‌شناختی میراث فرهنگی، مجله علمی پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری.

مقدمه

ایران کشوری است که همواره شادمانی و نشاط را در قلب خود حفظ کرده است. جشن‌ها و آیین‌های ایرانی از مهم‌ترین جلوه‌های فرهنگ و هویت تاریخی ایران به‌شمار می‌روند و مطالعه آنها می‌تواند ابعاد گوناگون نظام‌های اعتقادی، نمادین و اجتماعی ایرانیان را آشکار سازد. در میان این آیین‌ها، نوروز و مهرگان جایگاهی ممتاز دارند؛ زیرا افزون بر پیشینه کهن، در طول تاریخ ایران توانسته‌اند با وجود تحولات سیاسی، اجتماعی و دینی، استمرار یابند و در دوره‌های مختلف تاریخی با شرایط فرهنگی جدید سازگار شوند. این تداوم تاریخی نشان می‌دهد که این دو جشن صرفاً آیین‌هایی تقویمی نبوده‌اند، بلکه بر مجموعه‌ای از نمادها، باورها و مفاهیم فرهنگی استوار بوده‌اند که امکان بازتفسیر و انطباق آنها را در بسترهای اعتقادی متفاوت فراهم کرده است.

پس از گسترش اسلام در ایران، بخشی از عناصر نمادین و مفهومی جشن‌های ایرانی با روایت‌ها و مضامین موجود در متون مقدس اسلامی و دیگر ادیان ابراهیمی هم‌خوانی یافت و در برخی موارد با آنها پیوند خورد. این هم‌نشینی فرهنگی سبب شد برخی از مؤلفه‌های این جشن‌ها در چارچوب تفاسیر دینی جدید نیز معنا یابند و زمینه استمرار آنها در جامعه اسلامی ایران فراهم شود. از این منظر، مطالعه تطبیقی میان آیین‌های ایرانی و روایت‌های دینی می‌تواند در شناخت فرآیندهای تعامل فرهنگی، بازتفسیر نمادها و استمرار سنت‌های کهن نقش مهمی ایفا کند.

یکی از روایت‌های دینی که از ظرفیت بالایی برای بررسی تطبیقی با جشن‌های ایرانی برخوردار است، داستان طوفان نوح (ع) است. این روایت، افزون بر جایگاه برجسته خود در ادیان ابراهیمی، مجموعه‌ای از نمادهای مرتبط با آب، رستاخیز طبیعت، نجات، آغاز دوباره حیات و تجدید نظم جهان را در بر دارد؛ مفاهیمی که در ساختار نمادین نوروز و مهرگان نیز به گونه‌ای قابل توجه مشاهده می‌شوند. از سوی دیگر، در سنت دینی ایران باستان، ایزدانی همچون مهر، به‌عنوان نماد خورشید، و ناهید، به‌عنوان نماد آب و باروری، جایگاهی بنیادین در نظام باورهای مرتبط با کشاورزی، دامداری و چرخه‌های طبیعت داشته‌اند. ازاین‌رو، بررسی این عناصر نمادین می‌تواند درک دقیق‌تری از پیوندهای مفهومی میان سنت‌های ایرانی و روایت‌های دینی فراهم آورد.

درباره جشن‌های ایران باستان، به‌ویژه نوروز و مهرگان، پژوهش‌های متعددی انجام شده و ابعاد تاریخی، اسطوره‌ای، دینی و مردم‌شناختی آنها مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین، داستان طوفان نوح (ع) نیز از منظر الهیات، مطالعات ادیان و اسطوره‌شناسی بارها تحلیل شده است. بااین‌حال، بررسی تطبیقی نمادها و کهن‌الگوهای مشترک میان این روایت دینی و دو جشن بزرگ ایرانی، به‌ویژه با تمرکز بر فرآیند همگرایی فرهنگی و بازتفسیر نمادها، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. ازاین‌رو، پژوهش حاضر می‌کوشد این خلأ پژوهشی را با رویکردی تطبیقی و نمادشناسانه مورد بررسی قرار دهد.

چارچوب نظری این پژوهش بر مطالعات تطبیقی ادیان و اسطوره‌شناسی و تحلیل نمادها و کهن‌الگوهای مشترک استوار است. در این چارچوب، کوشش می‌شود با تحلیل عناصر نمادین موجود در جشن‌های نوروز و مهرگان و مقایسه آنها با روایت طوفان نوح (ع)، زمینه‌های همسانی، تفاوت و امکان انتقال یا بازتفسیر مفاهیم فرهنگی تبیین شود. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش اصلی است که چه عناصر نمادین و کهن‌الگویی مشترکی میان روایت طوفان نوح (ع) و جشن‌های نوروز و مهرگان وجود دارد و این همسانی‌ها چه نقشی در تداوم و بازتفسیر این آیین‌ها در دوره اسلامی ایفا کرده‌اند؟

جایگاه خورشید و آب

از دوره ساسانی، مسئله هفت‌طبقگی آسمان مطرح می‌شود که هر طبقه به یکی از سیارات هفت‌گانه تعلق داشته است (یاحقی، ۱۳۸۶،ص. ۴۵). این هفت اختر که هر کدام در طبقه‌ای از آسمان قرار دارند، عبارت‌اند از: ماه، عطارد، زهره، خورشید، مریخ (بهرام)، مشتری و زحل (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۸۷۹). آب نیز تحت تأثیر «آباء سبعه» (هفت اختر) قرار داشت (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۶). افزون بر آب، شعاع‌های خورشید نیز از هفت شعاع تشکیل یافته است که به شش بُعد فضا و بُعد فوق‌کیهانی مرتبط می‌شود (شوالیه، ۱۳۸۷، ص. ۱۱۸).

از جنبه‌ای دیگر، بر اساس متون پهلوی، ایرانیان در اصل چهار آسمان را بازمی‌شناخته‌اند: ۱- سپهر اختران، ۲- ماه‌پایه، ۳- خورشیدپایه، ۴- بهشت (قلعه‌خانی، ۱۳۸۲، ص. ۱۸۰). از ستاره‌پایه تا خورشیدپایه، مراحل زندگی را شامل می‌شد که برترین زندگی به خورشیدپایه تعلق داشت و پس از آن، جهان پس از مرگ و بهشت قرار می‌گرفت (میرفخرایی، ۱۳۶۷، ص. ۶۵۶).

در میان پادشاهان ایرانی، جمشید لقب «خورشید» داشت و گویا بدین‌وسیله در والاترین

مرحله زندگی قرار می‌گرفت. جمشید یا جم، نخستین پادشاه اساطیری ایران است. در سانسکریت «یَم» و در گاتها «ییم» خوانده شده، و «شید» به معنای «درخشان»، «خوب‌رمه» و «زیبا» توصیف شده است. «شید» صفت «خور» (خورشید) است و به همین جهت، جمشید را ایزد آفتاب یا خورشید می‌دانند (کارنوی، ۱۳۴۱، ص. ۷۸).

جمشید گیاه هوم را به اهورامزدا تقدیم کرد و در اوستا از دو جفت مشابه با «مشی» و «مشیانه» نام برده شده است به نام «یَم» و «ییمَک» (اوستا). صفت «خوب‌رمه» برای جمشید به گاو اشاره دارد و از آنجا که مهرگان نیز توسط فریدون رقم خورده است، باز به گاو اشاره می‌کند. بنابراین گاو، نمادی مشترک است میان جمشید (آفرینشگر نوروز) و فریدون (آفرینشگر مهرگان) و پس از آن ایزد بهرام که بدان پرداخته خواهد شد.

گاو، نماد مشترک فریدون و جمشید / مهرگان و نوروز

«گاو» در اوستا، بر معنی معمول و به‌عنوان اسم جنس، بر چهارپایان سودمند اطلاق می‌شود (اوستا). در واقع، گوسفند که امروزه بر نوع میش (اعم از نر و ماده) اطلاق می‌شود، در اصل «گئوسپنت» یا «گاو مقدس» بوده است (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۶۸۹). یکی از هفت آتشکده معروف ایران در زمان ساسانیان، آتشکده بهرام بوده که در فرهنگ‌های فارسی آن را کنایه از برج حمل (بره) می‌دانستند (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۲۲۶). برای قدرتمند کردن آتش، زوهر (پیه و دنبه گوسفند) در موارد خاصی - مانند هنگام تأسیس آتش بهرام، یا هنگام گهنبارها (جشن‌های فصلی)، یا صبح روز چهارم پس از مرگ که به اعتقاد زرتشتیان روان درگذشتگان در خانه شاه بهرام است- طی مراسمی به آتش بهرام داده می‌شود. از این بابت، همسانی نماد ایزد بهرام با نماد گاو قابل دریافت است. افزون بر آن، در «بهرامیشت» آمده است که فرشته بهرام به ده گونه بر خود را به زرتشت نمایانده است: باد تند، گاو ورزا، اسب سفید، شتر سرمست، گراز نر، جوان پانزده‌ساله، فروغ‌مند، شاهین بلندپرواز، میش، قوچ یا گوزن پیچیده‌شاخ، بز زیبا، و مرد دلیر رایومند (بهرام‌یشت).

سرانجام، اهمیت گاو در داستان‌های مربوط به نوروز نیز مطرح می‌شود. گردیزی در شرح نوروز آورده است که «سایه‌ها از دیوارها بگذرد و آفتاب از روزن‌ها افتد و عجمان گویند که اندر این روز جمشید بر گوساله نشست و سوی جنوب رفت و دیوان و سیاهان را مغلوب خود ساخت» (گردیزی، ۱۳۴۷، ص. ۳۴۱). در این داستان که به مهرگان و نوروز اشاره دارد، به مهر یا خورشید نیز اشاره شده است که وجه مشترک مهرگان و نوروز است. البته در سبب پیدایش نوروز، داستان دیگری نیز هست که دیوان به فرمان جمشید تختی بساختند و آن را بر دوش گرفتند و از دماوند و بابل گذشتند. مردم با دیدن جمشید که همچون خورشید می‌درخشید، به حیرت افتادند و پنداشتند که دو خورشید در آسمان است (بیرونی، ۱۳۷۷، ص. ۲۸۰).

در باور ایرانیان باستان، جنبش گاو سبب پیدایش سال جدید می‌شود که همان آغازیدن نوروز است (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۶۹۲). همچنین قرار دادن تخم‌مرغ بر روی آیینه در نوروز و اعتقاد به چرخش آن هنگام تحویل سال، بر این پایه است که گاو آسمانی، کره زمین را از شاخی به شاخ دیگر می‌افکند و سال تحویل می‌شود (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۶۹۲).

علاوه بر تاج خورشیدسان پادشاه، فریدون نیز پس از جمشید، بزرگترین پادشاه اسطوره‌ای است. او که از نژاد جمشید است، بر علیه ظلم ضحاک به همراهی کاوه آهنگر شورش می‌کند و سپس بر تخت پادشاهی می‌نشیند. زمانی که فریدون زاده می‌شود، «فره کیانی» که از جمشید جدا شده بود، به فریدون می‌پیوندد و چون ضحاک از به‌دنیا آمدن فریدون باخبر می‌شود، فرانک (مادر فریدون)، کودک را به نگاهبان گاو «برمایون» یا «پرمایه» می‌سپارد. پس از قیام کاوه، فریدون دو خواهر جمشید را که شهرناز و ارنواز نام دارند، از بند ضحاک آزاد می‌کند و به همسری خود درمی‌آورد (مجمل‌التواریخ و القصص، ۱۳۱۸، ص. ۲۷).

ابوریحان بیرونی در کتاب *آثار الباقیه* به این موضوع اشاره دارد که تمامی اجداد فریدون با اسامی که ترکیبات «گاو» در آن هویداست، نامیده شده‌اند. *بندهش* نیز پدر فریدون را «آبتین» به معنای «دارنده گاو بسیار» تعبیر کرده است. سپرده شدن وی به نگهبان گاو نیز این پیوند را محکم‌تر می‌کند و پس از چیرگی بر ضحاک، رهانیدن گاوهای «اثفیان» که به دست ضحاک اسیر بودند، از دیگر ارتباطات فریدون با «گاو» است (بیرونی، ۱۳۷۷، ص. ۲۹۶). اصلاً نام «کاوه» که با برچوب کردن پیشبند چرمی (چرم گاوی) مسبب پادشاهی فریدون شد، همان واژه «cow» انگلیسی است که با تغییر بسیار جزئی از واژه «کاوه» حاصل گردیده است. بعد از آن نیز بلعمی به این نکته اشاره کرده است که فریدون برای ایزدبانوی ناهید، گله‌هایی از گاو قربانی می‌کرد (بلعمی، ۱۳۸۰، ص. ۱۴۷). حتی زمانی که ضحاک از فریدون امان خواست و او را به خون جدش قسم داد که او را نکشد، فریدون به خون گاو نری که در خانه جدش بود سوگند خورد

که او را بکشد (شاهنامه، ۱۳۸۶، ص. ۶۵).

در مورد وجه تسمیه جشن مهرگان، پدیدآمدن مهر (خورشید) مطرح شده است و دیگر آنکه در این روز بود که فریدون را از شیر گرفتند و او بر گاو سوار شد و در آسمان، گاوی از نور آمد که شاخ‌هایش از طلا و پاهایش از نقره بود و چرخ قمر را می‌کشید. این گاو ساعتی آشکار می‌شود و سپس غایب می‌گردد و هر کس موفق به دیدار او شود، در ساعتی که آن را می‌بیند، آرزوهایش برآورده می‌شود (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۷۹۳).

وجه شباهت نوروز و مهرگان تنها در عنصر گاو نیست؛ بلکه در هر دو جشن، مردم لباس نو بر تن می‌کنند و افزون بر آن، در سپیده‌دم نوروز خود را با آب قنات غسل می‌دهند تا از هر گناه پاک شوند؛ چرا که این روز به فرشته آب تعلق دارد (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۸۳۵). در روز جشن مهرگان نیز زرتشتیان لباس نو می‌پوشیدند و سفره‌ای می‌گستراندند که یکی از اجزای آن انار بود و سلطان نیز تاج زرینی بر سر می‌گذاشت که تصویر خورشید بر آن بود و در نوروز و مهرگان، بار عام می‌داد (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۷۹۴). در *تاریخ بیهقی* آمده است که این مراسم در سراسر آسیای صغیر برپا می‌شد و از آنجا با مهر به اروپا رفت. جشن مهرگان در روم قدیم، روز ظهور خورشید تصور می‌شد (بیهقی، ۱۳۵۶، صص. ۳۵۹ و ۶۵۵).

انار، مظهر باروری و فراوانی است و متعلق به ایزدبانوی ناهید است. در اوستا نامی از این میوه نیامده، اما در متون پهلوی و از جمله *بندهش* چند بار آمده است. در فرگرد ۲۷، انار از میوه‌های خوب قلمداد شده است. در آتشکده‌ها نیز چند درخت انار می‌کاشتند که شاخه‌های آن را به‌عنوان «برسم» در مراسم به دست می‌گرفتند. امروزه نیز تکدرخت انار نزدیک امامزاده‌ها و بالای تپه‌های مقدس، نمادی از همان اعتقادات را با خود دارد (فروشی، ۱۳۵۵: ۶۵). به روایت جاحظ، بر سر سفره نوروز و مهرگان، شاخه درخت انار و زیتون نهاده می‌شد (جاحظ، ۱۳۸۱، ص. ۲۷۵). بنابراین در نوروز و مهرگان، عناصر آب (ایزدبانوی ناهید)، خورشید (ایزد مهر) و گاو (ایزد بهرام) اشتراک دارند.

در اسطوره‌های مهری، خون گاو مسبب پیدایش تمام موجودات زمین شده است و میترا، صاحب چراگاه‌های وسیع است و خدای خورشید نام دارد که از میان برنده دشمنان محسوب می‌شود (ماسون و پوگاچنکووا، ۱۳۸۴، ص. ۹۹). بنابراین مهر «دارنده چراگاه وسیع» است، جمشید «دارنده رمه خوب» و فریدون از نسل «دارندگان گاو بسیار» است. به دلیل ورود ایزد مهر و ایزدبانوی ناهید در دین زرتشتی، و با توجه به اینکه در این دین، خورشیدپایه (جایگاه ایزد مهر)، والاترین مرحله از زندگی انسان درستکار و روان بهشتی را تشکیل می‌دهد و از سوی دیگر جایگاه ونوس یا زهره (نماد ایزدبانوی ناهید) در آسمان سوم است، ارتباط مهر و ناهید در صور فلکی و نمادهای مهرگان و نوروز مشخص گردید که در مبحث بعدی مورد واکاوی بیشتر قرار خواهد گرفت.

شیر نماد مشترک مهر و ناهید

ویل دورانت درباره بزرگترین خدایان در ادیان پیشازرتشتی می‌نویسد: «میترا خداوند خورشید و آناهیتا الهه زمین و حاصلخیزی است» (ثمودی، ۱۳۸۷، صص. ۳۲-۳۳). آناهیتا چشم مهر است و در اوستا نیز میترا به عنوان چشم اهورامزدا یاد شده است (اخویان، ۱۳۹۱، ص. ۳۲). بنابراین ستاره زهره، چشم خورشید است و خورشید چشم خداوند؛ از این‌روست که زهره در آسمان سوم (به لحاظ فاصله تا خورشید) و خورشید دارای جایگاه سوم و نزدیک به بهشت مینوی و نور ایزدی است. زمانی زرتشت از اردویسورآناهیتا پرسید: «ای اردوی‌سور آناهیتا، با کدام قربانی باید تو را بستایم؟ با کدام قربانی باید به تو نزدیک شوم؟ تا اهورامزدا برای تو راهی از آن سوی کره خورشید آماده سازد؟» (آبان‌یشت، بند ۹۰). با خوانش آبان‌یشت درمی‌یابیم که آب و روشنایی از یک منبع و سرچشمه هستند. اهورامزدا در کره خورشید، مقام ناهید را برقرار نموده و از آنجاست که اردویسورآناهیتا بر اثر استغاثه پارسایان و پرهیزکاران، از فلک ستارگان به سوی نشیب می‌شتابد. اردویسورناهید، رودی مینوی و آسمانی است که راه جریانش از بالای کره خورشید می‌گذرد. بر روی زمین، بنا بر بند ۹۱ آبان‌یشت، ستایش و نیایش ناهید نیز فقط باید در هنگام حضور خورشید و در روشنایی باشد که این خود نشان‌دهنده ارتباط معنوی بین آب و روشنایی است؛ به عبارت دیگر، تا هنگامی که نور آفتاب هست، این نیایش ارزش دارد (قلعه‌خانی، ۱۳۸۲، ص. ۱۷۳).

تندیسک‌هایی از ناهید موجود است که فرزندش مهر را روی زانو نگاه داشته و در حال شیر دادن به اوست (ثمودی، ۱۳۸۷، ص. ۶۶). بر این اساس، مهر یکی از سوشیانس‌های دین زرتشتی است و ولادت وی چنین است: «مهر» سوشیانس از مادرش ناهید در میان یک تیره سکایی-ایرانی در شرق ایران زاییده شد» (مقدم، ۱۳۸۸، ص. ۵۹). درباره ایزد مهر توصیفی رفته است که ارتباط ناهید و مهر را دقیق‌تر توصیف می‌کند: «مهر همیشه به پا ایستاده است؛ دلیری که آبها را زیاد کند، باران

ببارانـد، گیاهـان را برویانـد و آفریـده کردگـار» (اسـماعیل‌پور، ۱۳۷۷، ص. ۱۳۷). بـر روی سکه‌هایی که از کوشان به دست آمده، تصویر ناهید روی شیر نقش شده است (دوشن‌گیمن، ۱۳۷۵، ص. ۲۸۴). در مهرهـای آشـوری و همچنـین در نقاشی‌های قصر ماره (متعلق به هزاره دوم)، شیر به عنوان یکی از متعلقات زهره تصویر شده است. در ادبیات مذهبی، زهره «شیر شرزه» یا «ماده‌شیر خدایان آسمان» خوانده می‌شود (شوالیه، ۱۳۸۷، ص. ۴۸۷). از طرف دیگر، شیر یکی از نمودهای مهم جانوری مهر است. مهر در هیئت شیر نمود می‌یابد؛ شیر تجلی زمینی مهر در میان درندگان است (موسوی‌لر و رسولی، تابستان ۱۳۸۹، ص. ۱۱۵). بـر پـاره‌ای از پرستشـگاه‌های میتـرا نیـز تصویر مهر با سر شیر موجود است. شیر در معابد میتراییسم و ناهید پرورش می‌یابد. به عنوان مثال، در سرزمین ایلام پرستشگاهی برای آناهیتا ساخته شده بود که در آن شیران اهلی نگهداری می‌شدند؛ این شیران رام‌شده به پیشواز کسانی می‌آمدند که وارد پرستشگاه می‌شدند (عابددوست، پاییز ۱۳۸۹، ص. ۱۰۳). یا به نقل از پلینی (Pliny)، در شوش معبدی به نام «تازارا» (Ta Azara) قرار داشت که مکان مقدسی برای آناهیتا به شمار می‌رفت و شیرهای رام‌شده در آن به آزادی در رفت و آمد بودند (ثمودی، ۱۳۸۷، ص. ۶۴).

با توجه به آبان‌یشت، یشت‌ها و دیگر متون دینی، مهر و ناهید با یکدیگر پیوستگی تام دارند. گاهی در نقش چشم هستند، گاهی ناهید نقش مادری را برای مهر ایفا می‌کند، و گاهی کره خورشید (مهر)، سرچشمه ناهید می‌گردد.

سلاح و جنگاوری نماد مشترک بهرام با مهر و ناهید

ایزد بهرام که صورت اوستایی آن «ورثرَغْن» و پهلوی آن «وهرام» است، در ادبیات مزدیسنا و *بندهش* بهرام خوانده می‌شود و معنی پارسی آن «پیروزی» است. این واژه تغییرشکل‌یافته «وریترَهَن» به معنای «کشنده ورتره» (ابر بی‌باران یا خشکسالی) است. ارتباط ایزد بهرام و ایزدبانوی ناهید نیز از این صفت بهرام مشخص می‌شود. در بهرام‌یشت (جزء اول از کرده اول)، در میان ایزدان مینوی، بهترین سلاح متعلق به این ایزد است و به همین سبب، در هنگامه نبرد، جنگاوران به وی متوسل می‌شدند و از او یاری می‌خواستند. ایزد بهرام بارها با صفت «اهورا آفریده» ستوده شده است (بهرام‌یشت).

در افسانه‌های بابلی، قالب «مهر» با «تموز» و قالب «ایشتر» با «ناهید» مطابقت می‌یابد؛ گاهی مهر با خنجر بر شیر سوار است و گاهی ناهید، حربه‌ای به دست و سوار بر شیر است. داشتن یک حربه در دست مهر و ناهید، این ایزدان را به ایزد بهرام شبیه کرده است. در افسانه بابلی، ایشتر (ناهید ایرانی) در جستجوی معشوق کشته‌شده خود، دوموزی یا تموز (مهر ایرانی)، به جهان زیرین رفت و سپس پیروزمندانه همراه وی به زمین بازگشت. در بابل و آشور، ایشتر (ناهید ایرانی) را غالباً حربه‌به‌دست و سوار بر شیر مجسم می‌کردند (پاکباز، ۱۳۸۱، ص. ۹۷۳).

در بیشتر مجسمه‌های مکشوفه از معابد مهرپرستی، مهر با مشعل فروزان و خنجری که در دست دارد دیده می‌شود. خنجر نشانه مبارزه او با نیروهای اهریمنی و مشعل نماد فروغ و روشنایی خورشید است (اکبری و الیکای دهنو، ۱۳۸۴، ص. ۸۷).

در ایران باستان، ایزد خورشیدی دیگری نیز وجود دارد که همان ورثرغنه (بهرام) است. وی در چندین صورت تجسم می‌یابد. مهمترین جلوه بهرام، نگاره انسانی با شمشیری از تیغه طلایی و با تزیینات بسیار است که مشابه خنجر مهر و در همان معنای رمزی است. ایزد خورشیدی بهرام، در طول رواج آیین مهر، همیشه یار و همراه ایزد مهر بوده است. هر چند که ایزد بهرام، خدای جنگ و پیروزی در اساطیر ایران، با سیاره مریخ یکی انگاشته می‌شود، اما در منابع مختلف از او به عنوان ایزد خورشیدی یاد شده است (موسوی‌لر و رسولی، ۱۳۸۹، ص. ۱۱۴).

توصیف جنبه جنگاوری مهر ایزد در مهریشت، بسی موحش و با هیبت است؛ چنان که لرزه بر اندام دشمنان می‌افکند و به جنگاوران روحیه رزمی می‌دهد که در پیشاپیش او بهرامِ اهوره‌آفریده حرکت می‌کند. خورشید نیز زمان‌نگهدارِ این نبرد و مبارزه است. در اوستا، خویش‌کاری جنگاوری از آنِ مهر و بهرام است (اسماعیل‌پور، ۱۳۷۷: ۱۳۹). درباره جنگاوری، در روایت بلعمی، جمشید نخستین بار سلاح و شمشیر را به کار گرفت (بلعمی، ۱۳۸۰، ص. ۱۳۰) و از این بابت مشابه با ایزد بهرام است. جمشید در نوروز بر تخت پادشاهی نشست (ابن‌ندیم، ۱۳۴۶، ص. ۳۲).

پلوتارک نشان می‌دهد که پادشاهان هخامنشی با آناهیتا، به ویژه در نقش الهه جنگ، پیوندهای نزدیکی داشتند (ثمودی، ۱۳۸۷، ص. ۷۲) و هرودوت می‌نویسد که از ناهید در جنگ و نبرد یاری می‌خواستند (کارنوی، ۱۳۴۱، ص. ۳۴). در سال فرمانروایی اردشیر دوم (۴۰۵ ق.م.)، در پاسارگاد معبدی وقف الهه جنگ شده بود که به نقل از پلوتارک، معبد آناهیتا بوده است (بویس، ۱۳۸۱، ص. ۷۲۹).

تا این مبحث، شباهت‌ها و نمادهای مشترک میان

مهر، ناهید و بهرام مشخص گردید و وجوه اشتراک نوروز و مهرگان (یا جمشید و فریدون) مورد ارزیابی قرار گرفت. از این بابت، ایرانیان که زندگی کشاورزی داشتند، با حضور مهر و ناهید شاد بودند و زمانی که بهرام را در نظر مجسم می‌کردند، حس خوب امنیت و پیروزی برایشان تداعی می‌شد. جشن نوروز به وسیله نماینده خورشید (جمشید) برای بزرگداشت ایزدبانوی آب برگزار می‌شد و جشن مهرگان را نماینده بهرام (گاو) برای پاسداشت امنیت و برکناری ظلم برپا می‌کند. اما همین دو جشن بزرگ و سرشار از شادی، برای ادامه حیات خود، به صورت نمادهایی در قالب داستان طوفان نوح (ع) جای می‌گیرند تا مقبول طبع همگان شوند و این شادی و سرور ادامه یابد.

نوح (ع) و ارتباط آن با ناهید و مهر

بنا بر برخی روایات اسلامی، داستان ضحاک و بر دار کردن وی در زمان حضرت نوح (ع) صورت گرفته است (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۵۴۹). در داستان طوفان نوح (ع)، کبوتر نقش به‌سزایی دارد. داستان نوح (ع) که از طوفانی در آسمان و جوشیدن آب از تنور پیرزنی آغاز شد و با فروکش کردن آب به اتمام می‌رسد، با نمادهای آب در ارتباط است؛ چرا که پس از فروکش کردن آب، کشتی نوح (ع) بر کوه آرارات فرود آمد. ابتدا نوح (ع) کلاغ را و سپس کبوتر را برای تحقیق فرستاد و کبوتر با شاخه‌ای از زیتون پیام آورد و از این بابت کبوتر را «قاصد نوح (ع)» گویند (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۸۲۸). ایرانیان باستان با داستان نوح (ع) بیگانه بودند؛ اما در روایات کهن، وی را با فریدون مشابهت داده‌اند و کشتی نوح (ع) نیز با «وَرِ جمکرد» جمشید مشابهت یافت (کارنوی، ۱۳۴۱، ص. ۸۴). بنابراین، داستان نوح (ع) با اساطیر مربوط به جمشید و فریدون (پادشاهان نوروز و مهرگان) در یک راستا قرار گرفت. آغاز طوفان نوح (ع) با آب است (چه از زمین و چه از آسمان). همان‌طور که پیشتر گفته شد، بر اساس متن *المحاسن و الاضداد*، شاخه زیتون و انار به صورت نمادین در سفره هفت‌سین نوروزی و سفره مهرگان قرار داشته است. به جز زیتون، نقطه اتصال دیگر داستان نوح (ع) با زهره (ناهید)، انار است که نماد زهره یا ناهید است و در این داستان کالبد زمینی می‌یابد. ناهید اسم ستاره زهره است. آبان‌یشت که یکی از یشت‌های بلند اوستا است، مربوط به فرشته ناهید و مشتمل بر دو بخش است: بخش اول توصیف ناهید و ستارگان و بخش دوم پادشاهان و نامدارانی چون جمشید، فریدون و ضحاک (آبان‌یشت). از اینجا مایه التقاط و ترکیب داستان‌های نوروز و مهرگان آغاز می‌شود.

زهره که از فرزندان نوح (ع) است، با داستان هاروت و ماروت اسلامی (یا هئوروتات و امرتات زرتشتی) عجین شده و در سوره بقره، آیه ۱۰۲، شرح آن آمده است. هاروت و ماروت دو فرشته خداوند هستند که در مستند قضاوت به زمین می‌آیند و زنی از فرزندان نوح (ع) به نام زهره به نزد ایشان می‌رود. ایشان بر وی فتنه شده و خمر می‌نوشند و در آخر داستان نیز زهره، نام اعظم پروردگار را از ایشان می‌آموزد و به شکل ستاره زهره در آسمان بدل می‌شود. واژه «هئوروتات» و «امرتات» که نام‌های خرداد و امرداد (امشاسپند زرتشتیان) است، به نظر دومزیل، اسامی اصلی هاروت و ماروت است (شایگان، ۱۳۵۶، ص. ۵۴). نظر دومزیل با نماد سوسن که سمبل مشترک ناهید و خرداد (امشاسپندی که وظیفه پرستاری از آب بر عهده اوست) بوده، درست به نظر می‌رسد؛ علاوه بر آن، امرداد امشاسپند نیز نگهبان گیاهان است. درباره سوسن، باید گفت که یکی از معابد معروف ناهید که در ایران باستان پایه‌گذاری گردید، در شهر باستانی شوش است. گل سوسن که یکی از نمادها و نشانه‌های مخصوص ناهید است، هم‌نام و هم‌معنی با «شوش» (شهر باستانی خوزستان) است. در مزامیر داوود، از سوسن به عنوان نوا یا سازی موسیقایی یاد شده و این خصوصیت، ارتباط آن را با ناهید محکم‌تر می‌کند (عهد عتیق). در *التفهیم*، شرحی از ناهید آمده است که زهره همان ایزدبانوی آب است که چون زنی نشسته بر شتر، با بربطی در دست توصیف شده است. زهره را ایزدبانوی موسیقی و سرپرست خنیاگران، رامشگران، نوازندگان و خوانندگان می‌دانند (بیرونی، ۱۳۱۸، ص. ۳۵۴).

زهره (ناهید) در داستان هاروت و ماروت، با نوح (ع) ارتباط خونی دارد. از سوی دیگر، «هرت» و «مرت» (دستیاران خدای تاکستان‌ها که بادها را مجبور می‌سازند باران را فراهم آورند و بر کوه آرارات ببارند)، یادآور وظایف خرداد و امرداد امشاسپندند (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۸۶۴). این کوه دقیقاً همان محلی است که بنا بر سفر پیدایش (تورات، باب هشتم)، جایگاه فرود آمدن کشتی نوح (ع) پس از فرونشستن آب است (عهد عتیق، باب هشتم). کبوتر که در داستان طوفان نوح (ع) به عنوان قاصد نوح (ع) ایفای نقش می‌کند، در اساطیر ایران، «زمین‌پیک» ایزدبانوی ناهید نامیده می‌شود (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۶۲۲). ارتباط زهره و نوح (ع) به معنای پذیرش نمادهای مشترک در ایران باستان و پس از آن است. این ترکیب و پذیرش

نمادها، به جهت تلاش ایرانیان برای پذیرش جشن نوروز و مهرگان از جانب غیرزرتشتیان و در نتیجه استمرار شادی و برپایی این دو جشن ملی بوده است.

نتیجه‌گیری

ایرانیان همواره تلاش داشتند تا به هر طریق، با دیگر ادیان و اقوام روابط دوستانه خود را حفظ کنند. این قرابت حاصل نمی‌شد، مگر آنکه با مبانی و زیرساخت‌های اعتقادی دول و سلسله‌های جدید، که با خود دین رسمی دیگری به ارمغان می‌آوردند، مشابه‌سازی‌هایی ایجاد گردد تا پذیرش دوسویه صورت گیرد. رمز محفوظ ماندن جشن‌های نوروز و مهرگان، به سبب اشتراکات نمادین و مقبولیت آن‌ها میان ادیان و اندیشه‌های مختلف بوده است.

این دو جشن، مهرگان ورود به فصول سرد سال و بارندگی را نوید می‌داد و نوروز، که نویدبخش آغاز فصول گرم سال و تابش آفتاب درخشان بود، در زندگی کشاورزی و شبانی مردم ایران نماد دو عنصر اصلی طبیعت، یعنی آب و خورشید، است؛ دو عنصری که زیست ایرانیان بدان وابسته بود.

ایران، که همواره مورد هجوم اقوام و ملل مختلف بوده، در اعتقادات ایرانیان به وسیله ایزد بهرام مورد حمایت قرار داشته و بالطبع، با تضمین آرامش و صلح در ایران‌زمین، شادی و نشاط از رونق خاصی برخوردار می‌شد که با برگزاری جشن‌های مختلف استمرار می‌یافت. دو جشن نوروز و مهرگان، با فاصله حدوداً شش ماه، سال را به دو نیم تقسیم می‌کردند.

ناهید (اردویسور آناهیتا): سرچشمه گرفتن از کره خورشید
بهرام: جنگاوری و سلاح
گاو: دارنده چراگاه / تقدیم قربانی با گاو
شیر: نماد مشترک
انار، زیتون، کبوتر و کشتی نوح: نمادهای مشترک

پی‌نوشت‌ها

۱. اغلب معتقدند که هاروت و ماروت در چاه بابل زندانی و معذبند و به صورتی که واژگونه در آن آویخته شده‌اند، چنانکه لب تشنه بمانند و به آب نرسند (محمود القزوینی، ۱۳۸۰، ص. ۳۰۵).
۲. برسم در متون زرتشتی باید به بلندی یک گاوآهن باشد و به پهنای یک جو (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۲۰۶). در اینجا نیز اهمیت گاو مشخص است.
۳. سیصد سال پس از گذشت پادشاهی جمشید، زمین برای زیستن موجودات تنگ شد و جمشید زمین را گسترانید. فروزه‌های نیک اهورایی، طوفانی را پیش‌بینی کردند و به جمشید گفتند که باید «وری» (باغی) بسازد. او نیز بر اساس اشارات ایزدان، باغی ساخت و چون نوح (ع)، از هر موجود و گیاه و انسان، یک جفت در باغ قرار داد تا از سرما و گزند طوفان در امان باشند (یاحقی، ۱۳۸۶، ص. ۲۹۲).

برای یافتن عناصر و ابعاد نمادین مشترک، جدولی فراهم آمده تا وجوه اشتراک مشخص گردد.

	مهر	ناهید	بهرام	فریدون مهرگان	جمشید و نوروز
خورشید	*	سرچشمه گرفتن ازردیسور آناهیتا از کره خورشید	ایزد خورشیدي	گذاشتن تاج خورشید بر سر و جشن گرفتن هنگام ظهور خورشید در روم	گذاشتن تاج خورشید بر سر/جمشید همان خورشید دوتايي در نوروز
جنگاوري و سلاح	*	*	*	*	*
گاو	دارنده‌ي چراگاه	تقديم قرباني با گاو	برج حمل	دارندگان گاو بسيار	دارنده رمه خوب
شير	*	*	*	-	نماد شير گاوشكن در آثار دوره ساساني و هخامنشي، نماد نوروز
انار	-	*	-	*	*
زيتون، كبوتر و نوح /كشتي نوح	-	*	-	*	ور جمكرد، كشتي نوح

منابع مالی
منابع مالی این پژوهش توسط نویسنده تأمین شده است.

تعارض منافع
این مقاله فاقد هرگونه تعارض منافع است.

منابع

ابن‌ندیم، محمد بن اسحاق. (۱۳۴۶). *الفهرست* (ترجمه محمدرضا تجدد). تهران: بی‌نا.
اسماعیل‌پور، ابوالقاسم. (۱۳۷۷). *اسطوره: بیان نمادین*. تهران: سروش، انتشارات صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران.
اکبری، تیمور، و الیکای دهنو، ثریا. (۱۳۸۴). *چلیپای شکسته: نماد رازآمیز*. تهران: سمیرا.
اوستا: یشت‌ها. (۱۳۴۷). *گزارش ابراهیم پورداوود*. تهران: طهوری.
بلعمی، ابوعلی. (۱۳۸۰). *تاریخ بلعمی* (تصحیح محمدتقی بهار، به کوشش محمد پروین گنابادی). تهران: زوار.
بویس، مری. (۱۳۸۱). *پیر مغان در مجموعه مقالات یادنامه جمشید سروشیان* (ترجمه زهرا باستی، به کوشش کتایون مزداپور). تهران: ثریا.
بیرونی، ابوریحان. (۱۳۱۶-۱۳۱۸). *التفهیم لأوائل صناعه التنجیم* (تصحیح جلال همایی). تهران: چاپخانه مجلس.
بیرونی، ابوریحان. (۱۳۷۷). *آثارالباقیه* (ترجمه اکبر داناسرشت). تهران: امیرکبیر.
بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین. (۱۳۵۶). *تاریخ بیهقی*. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
پاپلی یزدی، محمدحسین، و جهانبانی، روح‌انگیز. (۱۳۸۰-۱۳۸۱). هفت اقلیم. *تحقیقات جغرافیایی*، (۶۳ و ۶۴)، ۱۲-۶۱.
پاکباز، رویین. (۱۳۸۱). *دایرةالمعارف هنر* (چاپ سوم). تهران: فرهنگ معاصر.
ثمودی، فرح. (۱۳۸۷). *ایزدبانوان در ایران باستان و هند*. تهران: آورن.
جاحظ، عمرو بن بحر. (۱۳۸۱). *المحاسن و الاضداد*. قم: شریف رضی.
خرده‌اوستا. (۱۳۱۰). *تألیف روانشاد استاد ابراهیم پورداوود*. بمبئی: چاپ بمبئی.
دوشن‌گیمن، ژاک. (۱۳۷۵). *دین ایران باستان* (ترجمه رؤیا منجم؛ چاپ اول). تهران: فکر روز.
شایگان، داریوش. (۱۳۵۶). *ادیان و مکاتب هند*. تهران: امیرکبیر.
شوالیه، ژان، و گربران، آلن. (۱۳۸۷). *فرهنگ نمادها: اساطیر، رؤیاها، رسوم و ...* (ترجمه و تحقیق سودابه فضائلی). تهران: جیحون.
عهد عتیق بر اساس کتاب مقدس اورشلیم. (بی‌تا). (ترجمه پیروز سیار). تهران: نشر نی.
عهد جدید بر اساس کتاب مقدس اورشلیم. (بی‌تا). (ترجمه پیروز سیار). تهران: نشر نی.
فردوسی، ابوالقاسم. (۱۳۱۵). *شاهنامه فردوسی* (تصحیح عباس اقبال آشتیانی). تهران: بروخیم.
فره‌وشی، بهرام. (۱۳۵۵). *جهان فروری*. تهران: دانشگاه تهران.
فولادوند، محمدمهدی (مترجم). (بی‌تا). *قرآن مجید*. تهران: دارالقرآن الکریم.
القزوینی، زکریا بن محمد بن محمود. (۱۹۶۰). *آثار البلاد و اخبار العباد*. بیروت: بی‌نا.
قلعه‌خانی، گلناز. (۱۳۸۲). خورشید در اوستا، متون دوره میانه و هند. *مجله مطالعات ایرانی*، ۲ (۴)، ۱۶۹-۱۹۴.
کارنوی، ا. ج. (۱۳۴۱). *اساطیر ایرانی* (ترجمه احمد طباطبایی؛ چاپ اول). تهران: اپیکو.
گردیزی، ابوسعید بن محمود. (۱۳۴۷). *زین‌الاخبار یا تاریخ گردیزی*. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
ماسون، میخائیل یوگنیویچ، و پوگاچنکوا، گالینا آناتولینا. (۱۳۸۴). *ریتون‌های اشکانی نسا: جلد دوم، تفسیر نقوش ریتون‌ها* (ترجمه رؤیا تاج‌بخش و شهرام حیدرآبادیان). همدان: بازتاب اندیشه.
مجمل‌التواریخ و القصص. (۱۳۱۸). (تصحیح ملک‌الشعرای بهار). تهران: کلاله خاور.
مقدم، محمد. (۱۳۸۸). *جستاری درباره مهر و ناهید*. تهران: هیرمند.
موسوی‌لر، اشرف‌السادات، و رسولی، اعظم. (۱۳۸۹). بررسی نمودهای اساطیری خورشید و مهر در فرش دستباف ایران. *گلجام*، (۱۶)، ۱۱۱-۱۳۱.
میرفخرایی، مهشید. (۱۳۶۷). *روایات پهلوی*. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۸۶). *فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی*. تهران: فرهنگ معاصر.